

TÉMA

POUČENÍ Z KRIZOVÉHO VÝVOJE

Text tzv. *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* schválilo plenární zasedání [ÚV KSČ](#) 11. prosince 1970. Tento dokument měl představovat kolektivní poznání strany a stal se závaznou normou pro interpretaci událostí roku 1968. Přijetím *Poučení* se uzavřela první vlna rozsáhlých čistek, které se prozatím omezily na nejvýraznější představitele tzv. pražského jara a na „očistu“ samotné strany. V úvodu *Poučení* jsou smysl a společenská funkce tohoto stranou pracně nabytého poznání definovány následovně: „Ústřední výbor KSČ je přesvědčen, že se tento dokument stane poučením pro stranu a přispěje k jejímu dalšímu politickoideovému i organizačnímu sjednocování, k upevnění jejího marxisticko-leninského charakteru, k posílení její vedoucí úlohy a k úspěšnému socialistickému rozvoji celé naší společnosti.“ (*Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, Praha, SPN 1972, s. 29.) Po měsících tzv. konsolidačního procesu, v jehož průběhu stranu opustilo či muselo opustit 27% členské základny - 474 tisíc komunistů, se tak KSČ dopracovala k oficiální a závazné interpretaci událostí tzv. pražského jara. Z několika jednoduchých a vzájemně provázaných tezí vznikl ideologický katechismus, jenž dogmaticky transformoval osobní vzpomínky pamětníků tzv. obrodného procesu do jazyka vládnoucí ideologie. XIV. sjezd strany závaznost *Poučení* v květnu 1971 potvrdil. Kdo se odmítl jazyku *Poučení* alespoň formálně podřídit, mohl v normalizační společnosti očekávat problémy (ztráta zaměstnání, kariéerní pád, zákaz studií či vyloučení z VŠ atd.).

Poučení z krizového vývoje nevzniklo ze dne na den. Od dubna 1969, kdy nastoupil do vedení KSČ [Gustáv Husák](#), strana intenzivně hledala oficiálně závazný jazyk interpretace událostí roku 1968. Tento normativní popis „krizového vývoje“ se rodil v rámci rozsáhlého procesu „očisty“ KSČ, v němž při „likvidaci pravicových živlů“ sehrálo klíčovou roli tzv. zdravé jádro strany – 165 tisíc členů tzv. prověřkových komisí (Jiří MAŇÁK: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969-1970*, Praha, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR 28/1997, s. 45.). Před tyto komise museli předstoupit všichni komunisté v rámci tzv. výměny stranických legitimací. Pokud chtěli zůstat ve straně, byli nuceni dramatické události roku 1968 správně pojmenovat. Jazyk *Poučení* se v rámci tohoto drastického procesu pozvolna utvářel, klíčovou roli sehrál zejména tzv. *Dopis ÚV KSČ všem základním organizacím a členům strany k výměně stranických legitimací KSČ v roce 1970*, publikovaný v Rudém právu 3. února 1970. V tomto dokumentu byla instrukce k stranickým prověrkám poprvé zasazena do ideologicky ukotvené analýzy „krizového vývoje“. Nikoliv náhodou vzniklo *Poučení* až po ukončení tohoto procesu vnitrostranické „očisty“ na konci roku 1970. Konečný vznik *Poučení* výrazně ovlivnil též přímý tlak Sovětů, kteří měli mimořádný zájem na ideologickém zdůvodnění pobytu sovětských vojsk na území Československa.

Přijetí textu *Poučení* se stalo výrazem kompromisu mezi Husákovým křídlem v KSČ a radikálnější prosovětskou skupinou, reprezentovanou tajemníkem ÚV KSČ Vasilem Biľakem. Ještě radikálnější seskupení tzv. ultralevých usilovalo dokonce o politické procesy ve stylu padesátých let, jejichž obětí se měli stát hlavní představitelé „socialismu s lidskou tvář“. Přijetím *Poučení* na prosincovém zasedání ÚV KSČ v roce 1970 došlo v tomto sporu o rozsah a podobu represí k vzájemnému konsensu. Zrodil se režim permanentních čistek a průběžného kádrování nejen příslušníků strany, ale všech obyvatel Československa, jejichž společenská pozice předpokládala být jen minimální politickou odpovědnost.

Text *Poučení* byl v období tzv. normalizace šířen masově. Ve velkém nákladu vyšel na sklonku roku 1970 jako příloha stranického deníku Rudé právo, v roce 1971 jej jako samostatnou brožuru ve vysokém nákladu vydalo Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ.

Paralelně vycházely speciální komentované verze, doplněné komentáři dle charakteru cílových společenských skupin. Následující ukázky jsou převzaty z vydání pro školy II. cyklu (učňovské a střední školy, gymnázia), v němž byl vlastní text *Poučení* doplněn úvodním komentářem Tomáše Slouky, instrukcí „Jak pracovat s textem *Poučení*“, kontrolními otázkami a terminologickým slovníčkem. Tato školní verze *Poučení* vyšla Státním pedagogickým nakladatelství v nákladu 100 tisíc kusů dokonce pětkrát (1972, 1975, 1977, 1982 a 1988). V této podobě mělo plnit funkci pomůcky při výuce Občanské nauky. Paralelně však existovaly i další komentovaná vydání, asi nejelitnější verzi představovalo *Poučení* pro pracovníky Akademie věd ČSSR.

Jakou funkci měl masově šířený text *Poučení* v rámci stranou prováděné normalizace společnosti vlastně plnit a jakou skutečně plnil? Snad nám na tyto otázky odpoví analýza následujících ukázek.

I.

TEXT

Po 21. srpnu 1968 učinily protisocialistické síly z prohlášení předsednictva ÚV KSČ, které bylo ve své podstatě bezpříkladným protistranickým činem, svůj štít. Pravice vydírala tisíce členů a funkcionářů strany a nutila je řídit se tímto prohlášením. Odvolávala se na to, že komunisté musí disciplinovaně plnit usnesení předsednictva ÚV své strany. S jeho pomocí otevřela naplno stavidla protisovětské hysterie a uvedla do pohybu lavinu šovinismu, projevující se navenek pseudovlasteneckými výzvami a hesly. Nastala neuvěřitelná dezorientace, protože kontrarevoluce promyšleně vyvolala pomocí sdělovacích prostředků bezhlavou paniku. Obrátila naruby všechny základní pojmy a hodnoty. Co bylo legální, prohlašovalo se za nelegální, zatímco veškerému ilegálnímu počínání kontrarevoluce se dávalo zdání legality.

Na základě prohlášení předsednictva ÚV KSČ si pravice vynutila přijetí obdobných prohlášení ve vládě, v Národním shromáždění a v dalších státních a společenských organizacích. Souhlas s jejich nacionalistickým a protisovětským obsahem si pravicově oportunistické a kontrarevoluční síly vymáhaly morálním terorem, dokonce i hrozbami fyzického násilí.

Kontrarevoluční úloha sdělovacích prostředků vyústila po 21. srpnu 1968 ve smršť šovinistické demagogie, která měla zabránit tomu, aby českoslovenští občané rozpoznali správnou dělicí čáru třídního boje. Tato demagogie měla současně vzbudit v naší zemi i ve světě dojem, že jde o „všennárodní vlastenecké hnutí“. Takovému ovzduší podlehli i mnozí čestní komunisté a poctiví občané naší republiky, kteří vinou celkové dezinformace i hluboce chybného [prohlášení PÚV KSČ](#) nebyli s to rychle rozeznat skutečnou pravdu. Leckteří z nich se dopouštěli činů, jež odporovaly jejich skutečnému přesvědčení. Postupně se sami přesvědčili a přesvědčují o správnosti internacionální pomoci spojenců, tehdejších svých postojů a činů upřímně litují a poctivou prací vyjadřují svou oddanost věci socialismu.

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, Praha, SPN 1972, s. 68n.

MOŽNÉ OTÁZKY:

- 1) Jakým způsobem *Poučení z krizového vývoje* prezentuje události roku 1968? Vyberte z textu klíčové výrazy, které dramatické události hodnotí, a pokuste se je blíže charakterizovat. Osvětlete jejich funkci ve vyznění ideologického textu.
- 2) Jakou roli přisuzuje *Poučení z krizového vývoje* čtenáři? Jakou perspektivu by měl ve vztahu k událostem roku 1968 zaujmout? Pokuste se blíže charakterizovat komunikační situaci tohoto textu.
- 3) Kdo nese dle této ukázky z *Poučení* odpovědnost za události roku 1968? Koho text obviňuje; kdo je příčinou „krizového vývoje“?
- 4) V čem je styl *Poučení* příznakový? Pokuste se charakterizovat jazyk tohoto ideologického textu a zvolené stylistické prostředky.
- 5) *Poučení* nabádá čtenáře k tomu, aby přijal v textu předem stanovenou roli, byť by odporovala jeho skutečnému přesvědčení. Lze tuto argumentaci *Poučení* vnímat jen jako nesmyslný blábol, nebo logicky vychází z marx-leninské ideologie? Může čtenáře přesvědčit? Pokuste se tuto komunikační situaci blíže charakterizovat.

MOŽNÉ ODPOVĚDI:

- 1) Text *Poučení* prezentuje události po vstupu vojsk Varšavské smlouvy jako živelný a nekontrolovatelný proces. Pravice „otevřela stavidla protisovětské hysterie a uvedla do pohybu lavinu šovinismu“. Výsledkem tohoto živelného a masového tlaku („smršť šovinistické demagogie“) byla „neuvěřitelná dezorientace“, dle *Poučení* došlo doslova k zmatení jazyků – „co bylo legální, prohlašovalo se za nelegální“. Tzv. pravici či síly pravice v tomto smyslu blíže charakterizují též činnosti a děje, jež jim text *Poučení* přisuzuje: učinit z prohlášení svůj štít, vydírat, odvolávat se, nutit či vynutit, vymáhat terorem, obrátit naruby, otevřít stavidla. Dobu po 21. srpnu 1968 text prezentuje jako období kolektivní hysterie a paniky, ztráty orientace. Obyčejní lidé „nebyli s to rychle rozeznat skutečnou pravdu“, neboť se vlivem demagogické kampaně sdělovacích prostředků rozostřily hranice třídně rozděleného světa. Díky motivům hysterie, paniky či demagogie (mediálně šířených dezinformací, zdání a dojmů) se ideový nepřítel socialismu ukazuje jako pouhá iluze, nemá reálný základ. Obyčejní lidé podporovali pravici jen díky nevědomky přijímaným dezinformacím, vlivem dezorientace. Z tohoto kolektivního šílenství se však lze uzdravit: „Postupně se sami přesvědčili a přesvědčují o správnosti internacionální pomoci spojenců, tehdejších svých postojů a činů upřímně litují a poctivou prací vyjadřují svou oddanost věci socialismu.“ Motivы přírodních procesů (lavina, smršť) prezentují události roku 1968 jako živelnou katastrofu, nikoliv tedy jako boj s jasně definovaným nepřítelem.
- 2) Čtenáři je přeúčena role toho, který se mýlil a nedokázal „rozeznat skutečnou pravdu“. *Poučení* mu ukazuje pravou tvář událostí. Vnucuje čtenáři pozici toho, kdo pod vlivem dezinformací a demagogické kampaně sdělovacích prostředků propadl hysterii a panice. Jeho činy jsou však omluvitelné, neboť je nekonal s plným vědomím všech souvislostí, ale v jakési psychóze: „Leckteří z nich se dopouštěli činů, jež odporovaly jejich skutečnému přesvědčení.“ V tomto smyslu připomíná dikce *Poučení* psychiatrickou diagnózu, jež pacientovi odhaluje pravou podstatu a kauzalitu jeho chování. Čtenář se díky *Poučení* zotavuje z této nemoci. Prozře-li, měl by litovat a prací pro socialismus znovu vyjádřit svou oddanost vládnoucí ideologii. Ať už čtenář po srpnu 1968 prohlašoval či podepisoval cokoliv, *Poučení* mu nabízí možnost kajícího obrácení. Stačí připustit, že dané věci nečinil z vlastní vůle, ale pod vnějším tlakem. Vždyť v ovzduší demagogie, paniky a hysterie „podlehli i mnozí čestní komunisté a poctiví občané naší republiky“.
- 3) Text není v tomto smyslu příliš konkrétní. Roli původce děje často zaujmají abstraktní entity jako pravice, kontrarevoluce, protisocialistické či pravicově oportunistické a kontrarevoluční síly. Taková ideologická entita není přitom blíže konkretizována. Že se text *Poučení* v tomto ohledu vyhýbá bližší konkretizaci, potvrzují i pasivní tvary sloves (prohlašovalo se) a další abstrakta v pozici původců děje (úloha vyústila). S abstraktními postavami, jež zastupují stranu zla, však nesplyvá pozice „čestných komunistů a poctivých občanů“, byť tlaku demagogie podlehl. Tito nejsou či nemusí být skutečnými viníky, pokud se přesvědčí o „pravé“ skutečnosti a budou litovat svých hříchů. Smyslem ideologické manipulace tak v tomto případě není jasná identifikace společenského zla. Namísto toho text primárně usiluje o to, aby čtenáře donutil ke změně postoje k událostem roku 1968. Teprve pokud čtenář tuto pozici nepřijme, hrozí mu, že by mohl být označen za tzv. exponenta pravicových sil. Hledáme-li původce konkrétních procesů (dezorientace, panika, podlehnutí

demagogii), lze v textu odhalit dvě příčiny: „hluboce chybné prohlášení PÚV KSČ“ a dezinformační kampaň sdělovacích prostředků.

- 4) Příznakově působí některé jmenné konstrukce (např. pravicově oportunistické a kontrarevoluční síly, internacionální pomoc spojenců, oddanost věci socialismu). Jazyk *Poučení* má díky nim silně formalizovaný charakter, skládá se z řady floskulí, mnoho substantiv má pevně ustálené a často i rozvinuté přívlastky (pocitivá práce, třídní boj, skutečná pravda). Tato pevně fixovaná spojení navozují v případě *Poučení* až dojem jakési jazykové stavebnice, založené na jednoduchých kombinatorických pravidlech. Díky tomu lze text též snadno reprodukovat (například při výuce Občanské nauky na středních školách). Jazyk *Poučení* se snaží působit objektivně, ve srovnání s ideologickou produkcí 50. let používá minimum metafor a nesnaží se navodit lyrickou atmosféru kolektivu, jenž společně buduje nový svět socialismu. Díkce *Poučení* je spíše tragická, připomíná, co vše se mohlo stát, kdyby nedošlo k „internacionální pomoci spojenců“. Expresivní výrazy (smršť šovinistické demagogie, stavidla protisovětské hysterie, neuvěřitelná dezorientace, morální teror) přitom neslouží k podbarvení ideologické polarity „my kontra oni“, ale nabízí spíše negativní obrazy nás samých, tedy právě manipulovaného a již zmanipulovaného „my“. Kolektiv se v kontextu *Poučení* mění v nebezpečný dav, jenž snadno podléhá tlaku demagogie, má sklony k hysterii, panice a je schopen i násilí.
- 5) Zdánlivě nesmyslná teze: „Leckteří z nich se dopouštěli činů, jež odporovaly jejich skutečnému přesvědčení.“ poměrně přesně odráží jednu z klíčových ideologických premis marxismu leninismu. Strana zná objektivní zákonitosti společenského vývoje a díky tomuto kolektivnímu poznání není zatížena subjektivismem, který vždy nutně zkresluje perspektivu a vědění jednotlivce. Nikoliv náhodou definuje terminologický slovníček, který byl součástí školní verze *Poučení*, pojem subjektivní jako „osobní, často předpojatý, jednostranný“. (*Poučení*, s. 92.) Dopustí-li se strana omylu, musí to vždy být pouze omyl subjektivní (chyba konkrétního jednotlivce), sama stranická ideologie je neomylná, strana se prostě nemýlí. Jednotlivce však jeho nutně subjektivní perspektiva často klame (ideologie hovoří o tzv. falešném či třídním vědomí). Strana se tak ocitá v situaci, kdy podobně jako vědoucí lékař nejlépe ví, co je pro pacienta (občana) dobré. Mnohdy je nejlepší právě to, co pacient zarputile odmítá. *Poučení* tuto perspektivu obrací: „nemocní“ jednotlivci pod vlivem demagogické kampaně toužili po tom, co pro ně ve skutečnosti představovalo smrtelné nebezpečí. Dopouštěli se tedy činů, které odporovaly jejich skutečnému (stranou objektivně definovanému) přesvědčení. Byť mohli být jako v horečce přesvědčeni, že jednájí ve vlastním zájmu, z objektivní perspektivy jednali proti němu. To co nazývali invazí, byla ve skutečnosti internacionální pomoc spojenců.

II.

TEXT

V Ústavě ČSSR, ve všech usneseních sjezdu KSČ, ve stanovách strany i v programových prohlášeních čs. vlád po únoru 1948 je jasně a jednoznačně řečeno, že naše přátelství a spojenectví se SSSR, s nímž náš váží společné třídní zájmy, je hlavní záštitou samé existence českého a slovenského národa a nejvyšší zárukou naší úspěšné socialistické cesty.

Avšak tuto základní pravdu začala pravice po lednu 1968 uvádět stále více v pochybnost, až nakonec přešla otevřeně na protisovětské pozice a vědomě narušovala naše internacionální závazky vyplývající z členství ČSSR ve Varšavské smlouvě. Pod heslem tzv. vlastní tváře čs. zahraniční politiky se krok za krokem prosazoval kurs na roztržku s našimi socialistickými spojenci a bratrskými stranami. Taková zhoubná linie se uskutečňovala v době, kdy se naše země stala předmětem hlavního zájmu imperialismu, který chtěl využít našeho vnitropolitického vývoje k zasazení úderu věci socialismu nejen v naší vlasti, ale prostřednictvím Československa i životním zájmu celého socialistického společenství. Antisovětská orientace pravicových sil v KSČ se stala rovněž součástí mezinárodního revizionistického proudu, pro nějž byl takzvaný československý experiment posilující injekcí a novým argumentem pro požadavek revize základních principů marxismu-leninismu a proletářského internacionalismu v komunistickém hnutí.

Zahraněčně politická koncepce pravice, která byla důsledkem kontrarevolučního vývoje v ČSSR. vedla ve svých důsledcích nejenom k ohrožení vnitřní stability a bezpečnosti státu i jeho suverenity a mírových podmínek pokojné práce lidu, ale i k obnažení západních hranic tábora socialismu, jehož mělo být Československo pevnou výspou na rozhraní socialistické a kapitalistické soustavy v Evropě. Obrana a zachování socialismu v naší zemi se tudíž netýkaly pouze bezprostředních zájmů Komunistické strany Československa a našeho pracujícího lidu, ale nutně se staly společnou záležitostí socialistických států, bratrských stran těchto zemí i celého komunistického hnutí.

Tato obecná charakteristika krizového vývoje ve straně a společnosti v ČSSR potvrzuje, že rozvratný proces, rozpoutaný pravicovými a protisocialistickými silami zachvátil všechny oblasti veřejného a politického života — ekonomiku, ideologii i zahraniční politiku. V srpnu 1968 vznikla v Československu vyhrcoená kontrarevoluční situace a naše země se dostala na pokraj občanské války. Na porad dne vyvstala se vší ostrostí otázka „Kdo s koho!“. Buď kontrarevoluce, opírající se o podporu mezinárodní reakce, dovrší své zhoubné dílo, nebo se socialistickým silám podaří kontrarevoluci odrazit a uhájít věc socialismu.

Komunisté i nekomunisté, kteří si uvědomovali smrtelné nebezpečí hrozící našemu socialistickému zřízení, požadovali na vedení strany a státu, aby rozhodně čelilo kontrarevolučním silám a postavilo se na obranu vymožeností socialismu. Tyto naléhavé výzvy byly obsaženy v četných rezolucích a dopisech adresovaných ústřednímu výboru Komunistické strany Československa, zůstaly však bez odpovědi. V době, kdy kontrarevoluční síly v Praze a jiných místech přecházely do otevřeného útoku ve snaze chopit se moci, pravicoví představitelé ve vedení strany ujišťovali veřejnost, že je „všechno v pořádku“ a že „proces obrody a demokratizace se úspěšně rozvíjí“.

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, Praha, SPN 1972, s. 64n.

MOŽNÉ OTÁZKY:

- 1) Jakým způsobem prezentuje text *Poučení* v této ukázce události roku 1968? Co se vlastně stalo? Jaké významné motivy jsou s událostmi tzv. pražského jara spojeny?
- 2) Proč jsou některé výrazy v textu uvozeny zkratkou „tzv.“, případně označeny uvozovkami? Jakou funkci tyto výrazy v textu *Poučení* plní? Jak se jejich použití liší od běžné praxe (například v textu této antologie)?
- 3) Proč je část textu vytištěna tučně? Jakou má tato grafická úprava v textu, jenž sloužil jako školní učebnice, funkci?
- 4) Jaké slovesné tvary jsou v této ukázce z *Poučení* použity a jak to ovlivňuje celkové vyznění textu? Povšimněte si též substantiv, jež v syntaktické struktuře vět obsazují pozici podmětu (subjektu) a měly by tak být původci děje. Pokuste se s ohledem na tyto jazykové jevy charakterizovat styl *Poučení*.

MOŽNÉ ODPOVĚDI:

- 1) V průběhu roku 1968 došlo dle *Poučení* k zpochybnění „základní pravdy“ - tedy přátelství a spojenectví se Sovětským svazem. Československo, které za svou existenci vděčilo pomoci SSSR, tak zradilo věrného a obětavého přítele. Tzv. obrodný proces se tak z perspektivy *Poučení* jeví jako nevděčné zpochybnění sovětských zásluh na osvobození ČSR. V souvislosti s antisovětskou orientací pravice evokuje *Poučení* pocit křivdy, jíž se Čechoslováci na sovětských přátelích údajně dopustili. Stejně jako nám Sověti chtěli pomoci v roce 1938, skutečně pomohli v letech válečných, přišli nám pomoci i v roce 1968. Nazývat „internacionální pomoc“ invazí, znamená zrazovat přátelství „bratrských stran“. Jednoduše řečeno: rok 1968 se jeví jako doba křivd, nevděčnosti a zrazeného přátelství. Této situace dle *Poučení* využil imperialismus „k zasazení úderu věci socialismu nejen v naši vlasti“. Z této perspektivy se tak s událostmi tzv. pražského jara spojují motivy bezohlednosti a egoismu. Velká většina občanů Československa nepostřehla fakt, že „krizový vývoj“ neohrožuje pouze situaci v jejich vlastní zemi, ale že představuje nebezpečí pro celý „tábor socialismu“. Vstup vojsk se tak z této perspektivy nejeví jako vměšování do cizích záležitostí, ale především jako obětavá pomoc (bez ohledu na nevděčnou reakci) a také nutná ochrana vlastního bezpečí. *Poučení* přesvědčuje čtenáře, že v srpnu 1968 hodnotili události příliš krátkozrace. Opět se tak v souvislosti s obrazy roku 1968 objevují motivy nevědomosti, dezinformace, demagogické manipulace. Tzv. obrodný proces byl dle *Poučení* ve skutečnosti rozvratný, s rokem 1968 se pojí obrazy chaosu, rozvratu a dokonce občanské války či smrtelného nebezpečí. Mohlo dojít k válce, kdyby spojenci nepřišli. V situaci „Kdo s koho!“ se podařilo svět socialismu proti kontrarevoluci ubránit.
- 2) Jazyk *Poučení* zdůrazňuje vlastní objektivitu mimo jiné tím, že se vymezuje proti nepřátelskému jazyku „exponentů pravice“. *Poučení* navozuje komunikační situaci, v níž koexistují dva jazykové kódy: jeden pravdivý a druhý lživý. Ten lživý je vždy v uvozovkách či uvozen adjektivem „takzvaný“. *Poučení* jej přitom překládá do pravdivého jazyka objektivní skutečnosti. V této ukázce z *Poučení* tuto dvojjazyčnost odráží dvojice výrazů, které jsou tištěny v uvozovkách („všechno v pořádku“ a „proces obrody a demokratizace se úspěšně rozvíjí“). Ty v tomto případě značí explicitní lež, ve skutečnosti totiž hrozí otevřený útok kontrarevoluce a občanská válka. Další výrazy jsou uvedeny výše zmíněným adjektivem (takzvaný československý experiment, tzv. vlastní tvář čs. zahraniční politiky). Z perspektivy *Poučení* došlo v roce 1968 k zmatení jazyků: „Nastala neuvěřitelná dezorientace, protože kontrarevoluce promyšleně vyvolala pomocí sdělovacích prostředků bezhlavou paniku. Obrátila naruby všechny základní pojmy a hodnoty. Co bylo legální, prohlašovalo se za nelegální, zatímco veškerému ilegálnímu počínání kontrarevoluce se dávalo zdání legality.“ (viz TEXT I.) Vztah obou kódů je v zásadě inverzní: označí-li zastánci obrodného procesu něco za „pořádek“, je to ve skutečnosti „rozvrat“. Proces, který se v jazyce reformistů označuje jako „demokratizace“, je ve skutečnosti „kontrarevoluce“. Text *Poučení* tak čtenáři nabízí překlad lži do pravdy, ideologický střet o podobu socialismu se díky tomu ukazuje jako pouhé nedorozumění. Pod vlivem sdělovacích prostředků lidé podleli jazyku lži, aniž si toho byli vědomi. *Poučení* tak otevírá čtenáři možnost přehodnocení vlastního angažmá v událostech roku 1968: přestože jsem se aktivně účastnil politického dění a schvaloval postoje Dubčekova vedení strany, nechtěl jsem kontrarevoluci. Byl jsem pouze zmanipulován lživým jazykem a ve skutečnosti jsem usiloval o totéž, co

prosazuje normalizační vedení KSČ. Uvozovky tak v textu *Poučení* neplní běžné funkce označení doslovné citace (jako v případě tohoto textu), neoznačují ani přímou řeč, též nemají naznačit ironické čtení uvozeného výrazu, či jeho nespisovnost. Slovem „takzvaný“ *Poučení* poukazuje na lživost daného výrazu, zatímco my uvozujeme kupříkladu spojení „pražské jaro“ z toho důvodu, že to není zcela věcné označení dané doby, ale spíše poetická metafora.

- 3) Tučný text zvýrazňuje shrnující závěry a klíčové teze. Usnadňuje čtenáři orientaci v textu a vyznačuje místa, která je potřeba se naučit. Tučné pasáže představují uzlové body dogmatiky *Poučení*, do nich často směřují otázky, připojené v závěru textu. V tomto případě tučně vyznačený text odpovídá na otázku: „Na základě studia textu *Poučení* a úvodu naší publikace vyvoďte závěr, proč byla nutná internacionální pomoc bratrských zemí proti hrozící kontrarevoluci.“ (*Poučení*, s. 85.)
- 4) Velké množství pasivních slovesných tvarů (je řečeno, prosazoval se, uskutečňovala se, stala se, dostala se, byly obsaženy, podaří se aj.) dodává textu *Poučení* zdání objektivitu. Většina dějů se odehrává, aniž by byl přímo pojmenován jejich původce. Díky tomu vzniká zdání, že text události vlastně nehodnotí. V pozici podmětu se objevují povětšinou abstraktní entity (přátelství, pravice, kurs, linie, orientace, experiment, koncepce, obrana, charakteristika, proces, situace, kontrarevoluce aj.). Aktivní slovesné tvary se spojují především s agresivní činností pravice (začala uvádět v pochybnost, přešla na pozice, narušovala, přecházela do útoku, ujišťovala veřejnost) a se spíše defenzivními aktivitami komunistů (uvědomovali si, požadovali). Politické dění tak získává procesuální charakter, jako by se odehrávalo nezávisle na jednotlivých aktérech, podřízeno objektivním zákonitostem vývoje. Pasivní konstrukce zároveň upozadují mluvčího, text jako by dění ani nehodnotil, ale pouze (až s fyzikální věcností) popisoval jeho kauzalitu.

III.

TEXT

Tisíce komunistů, jednotliví občané a celé kolektivy pracujících, představitelé všech vrstev obyvatelstva a různých organizací včetně členů ústředního výboru Komunistické strany Československa a ústředního výboru Komunistické strany Slovenska i členů vlády ČSSR a poslanců Národního shromáždění a Slovenské národní rady, vědomi si své třídní, národní a internacionální odpovědnosti za osud socialismu v Československu, hledali usilovně východisko z těžké, kritické situace. Jelikož pravicová část vedení strany nechtěla přijmout žádná opatření, která by vedla ke zmaření kontrarevolučního převratu a k odvrácení občanské války, začali se obracet na vedení bratrských stran i na vlády našich spojenců s prosbou, aby v této historicky závažné chvíli poskytly československému lidu internacionální pomoc při obraně socialismu. Jednali tak v hluboké víře, že jejich třídní bratři nenechají Československo napospas kontrarevoluci, jež hrozila krveprolitím, a že zabrání tomu, aby naše země byla vyrvána ze socialistického společenství.

Objektivní posouzení a objasnění příčin a souvislostí hluboké krize, v níž se octla KSČ a celá naše společnost v roce 1968, nezvratně dokazují, že vnitřní síly, paralyzované politikou pravicových představitelů ve vedení strany, nebyly s to se zmobilizovat a zastavit frontální nástup kontrarevoluce. Za takovéto situace bylo nutno rozhodnout, zdali se má čekat, až kontrarevoluce vyvolá bratrovražedný boj, kdy budou hynout tisíce lidí, a teprve potom poskytnout internacionální pomoc, nebo přijít včas a předejít krvavé tragédii i za cenu počátečního nepochopení doma i za hranicemi. Vstup spojeneckých vojsk do Československa 21. srpna 1968 předešel takovému krveprolití, a byl tedy potřebným a jedině správným řešením.

Důkladné prozkoumání faktů o poměrech v naší straně i v celé zemi před srpnem 1968 i v pozdějším období potvrzuje, že každé jiné řešení, které by neobsahovalo vnější bezprostřední pomoc SSSR a dalších našich spojenců, nemohlo mít v podmínkách, kdy činnost strany byla ochromena a československá státní zřízení se dostávalo na pokraj rozpadu, žádnou naději na úspěch, neboť by nevedlo k záchraně socialismu v ČSSR.

Vstup spojeneckých vojsk pěti socialistických zemí do Československa byl aktem internacionální solidarity, který odpovídal jak společným zájmům československých pracujících, tak mezinárodní dělnické třídy, socialistického společenství a třídním zájmům světového komunistického hnutí. Touto internacionální akcí byly zachráněny životy tisíců lidí, zabezpečeny vnitřní i vnější podmínky pro jejich mírovou a pokojnou práci, upevněny západní hranice socialistického tábora a zmařeny naděje imperialistických kruhů na revizi výsledků druhé světové války.

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, Praha, SPN 1972, s. 66n.

MOŽNÉ OTÁZKY:

- 1) Jakým způsobem se *Poučení* pokouší zdůvodnit vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa? Jaké prostředky text využívá, aby této argumentaci dodal přesvědčivost?
- 2) Jedna z otázek, které doplňovaly školní verzi *Poučení*, zní následovně: „Na základě studia textu *Poučení* a úvodu naší publikace vyvodte závěr, proč byla nutná internacionální pomoc bratrských zemí proti hrozící kontrarevoluci.“ (*Poučení*, s. 85.) Jak taková otázka vypovídá o charakteru učebního textu? Co se po studentech vlastně chtělo? Co se měli naučit?
- 3) Pokuste se o stylistický rozbor textu. V čem je styl této ukázky příznakový?
- 4) Kdo dle *Poučení* požádal bratrské strany o pomoc?

MOŽNÉ ODPOVĚDI:

- 1) Podle *Poučení* byla situace uvnitř Československa na pokraji občanské války. Společnost byla činností „pravice“ natolik paralyzována, že nezbyvalo než žádat pomoc v zahraničí: „Vstup spojeneckých vojsk do Československa 21. srpna 1968 předešel takovému krveprolití, a byl tedy potřebným a jedině správným řešením.“ Vojska nepřišla o své vlastní vůli, ale byla požádána o pomoc „tisíci komunistů“ a mnoha dalšími. Hledala se sice i jiná řešení, ale protože „pravicová část vedení strany nechtěla přijmout žádná opatření, která by vedla ke zmaření kontrarevolučního převratu a k odvrácení občanské války“, byla vojenská pomoc nezbytná. Vina za příchod vojsk tak dle *Poučení* padá na představitele tzv. obrodného procesu. Kdyby „internacionální pomoc“ nepřišla, došlo by ke katastrofě: „byly zachráněny životy tisíců lidí“. Vojska tedy vyslechla volání o pomoc, přišla zabránit krveprolití, zachránila Československo před rozpadem a vytržením ze „socialistického společenství“, jejich příchod zabránil „revizi výsledků druhé světové války“. Pro přímé účastníky události roku 1968 mohla tato argumentace vyznít stěží přesvědčivě. Bratrská pomoc si navíc do konce roku vyžádala více než stovku životů: Veřejná bezpečnost evidovala v prosinci 1968 celkem 94 mrtvých a 345 těžce zraněných, po následných historických výzkumech konečný počet obětí překročil stovku (108 mrtvých). *Poučení* tedy celkem bezohledně překrucovalo skutečnost, kterou navíc většina čtenářů znala. Ideologická manipulace se zde neskrývá, nesnaží se zalíbit ani přesvědčovat, působí silou své mocenské autority. Nepřijmeš-li tuto interpretaci událostí, poneseš následky...
- 2) Taková otázka nepředpokládá, že by student mohl mít na události vlastní názor. Může jen opakovat to, co se v učebním textu dočetl. Otázka není složitá, snadno lze v textu *Poučení* nalézt odpovídající místo, které se stačí naučit nazpaměť. Nejde tedy o to, aby studenti rozvíjeli podněty, hodnotili a interpretovali. Pravda je jen jedna a tu je potřeba pasivně přijmout. Proces učení tak nespočívá v tvůrčím dialogu mezi textem (případně učitelem) a studentem. Ten se musí „jen“ podřídit oficiální autoritě. V praxi se samozřejmě řada učitelů pokoušela tento tlak oslabit, přesto však často vedl k nepříjemnému rozporu mezi veřejným a soukromým obrazem roku 1968. Již od školních let byli obyvatelé socialistického Československa vedeni k tomu, že co platí doma, nemusí vždy platit na veřejnosti. Rok 1968 v tomto smyslu představoval jedno z klíčových témat, na němž komunistická moc prověřovala loajalitu svých občanů. Jako důkaz flexibility postačilo, když byl vpád vojsk pojmenován jako „bratrská internacionální pomoc“. Umírněnější formu přijetí oficiálních pravidel hry představovalo i pouhé mlčení.
- 3) Text se snaží evokovat expresivní obrazy ohrožení. Používá výrazy jako „krveprolití“, „krvavá tragédie“ či „bratrovražedný boj“. Tato obraznost však nepůsobí příliš přesvědčivě, ve srovnání s obrazy boje a nepřátel v ideologických textech let padesátých, vyznívá jazyk *Poučení* spíše sterilně. Umocňuje to i fakt, že všechny tyto obrazy se čtenáři nabízí v modu „kdyby“: co by se bylo bývalo stalo, kdyby „spojenci“ nepřišli. Neosobní tón textu podtrhuje i množství pasivních konstrukcí (byly zachráněny, bylo nutno rozhodnout, má se čekat) a predikací, v nichž se v pozici původců děje objevují abstraktní entity (posouzení a objasnění dokazují, vstup byl aktem, prozkoumání potvrzuje). Příznakově působí též přetížené jmenné konstrukce, kupříkladu hned úvodní výčet těch, kteří si byli vědomi „své třídní, národní a internacionální odpovědnosti za osud socialismu v Československu“. Tyto jmenné

konstrukce odráží „stavebnicový charakter“ jazyka *Poučení*. Jednotlivé výrazy se kombinují podle jasně definovaných pravidel: hledá se vždy usilovně, posouzení musí být objektivní, solidarita je nutně internacionální, víra je hluboká, práce pro změnu pokojná atd. Tyto jazykové automatismy často vytváří i vyšší celky („Touto internacionální akcí byly zachráněny životy tisíců lidí, zabezpečeny vnitřní i vnější podmínky pro jejich mírovou a pokojnou práci, upevněny západní hranice socialistického tábora a zmařeny naděje imperialistických kruhů na revizi výsledků druhé světové války.“) a přispívají tak k celkově neosobní a sterilní stylizaci *Poučení*. Jazyk moci tímto poukazuje na svou vlastní konstruovanost, nenabízí se jako referenční iluze, neukazuje skutečnost takovou, jaká je. Touto umělou konstruovaností se jazyk *Poučení* příznakově odlišuje od jazyka běžné komunikace a zavádí tak do normalizační společnosti jakousi dvoudomost oficiálního a neoficiálního jazyka. Oficiální jazyk přitom neskrývá svůj primárně mocenský charakter, otevřeně přiznává, že deformuje jazykovou komunikaci i jazykem zprostředkovanou skutečnost.

- 4) První věta ukázky obsahuje výčet těch, kteří si byli nejprve vědomi své třídní odpovědnosti, posléze usilovně hledali východisko až se nakonec začali obracet s prosbou o pomoc na „třídní bratry“. Přestože je výčet původců děje velmi obsáhlý: „tisíce komunistů, jednotliví občané a celé kolektivy pracujících, představitelé všech vrstev obyvatelstva a různých organizací včetně členů ústředního výboru Komunistické strany Československa a ústředního výboru Komunistické strany Slovenska i členů vlády ČSSR a poslanců Národního shromáždění a Slovenské národní rady“, nezíská z něj čtenář konkrétní představu o tom, kdo „spojence“ vlastně pozval. *Poučení* se snaží, aniž by jmenovalo konkrétní jedince, tomuto pozvání dodat masový charakter. Není-li prosba o pomoc blíže konkretizována (dopis 99 Pragováků, bratislavský zvací dopis), lze ji interpretovat též jako nevyslovenou, podvědomou touhu většiny obyvatel. Čtenář pak může přijmout pozici těch, kteří již v předvečer vstupu vojsk cítili že bude potřeba pomoci. Výraz „začali se obracet“ je v tomto ohledu příznakový, neboť zachycuje proces žádosti o pomoc v jeho počátečním stádiu. Text chce čtenáře navést k tomu, aby na této žádosti alespoň zpětně a symbolicky participovali.

HISTORICKÝ KONTEXT

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ původně vznikalo jako analýza příčin „krizového vývoje“. Nové vedení KSČ však brzy došlo k závěru, že se popis příčin krize musí zastavit u XIII. sjezdu KSČ, tedy v roce 1966. Jít hlouběji do minulosti bylo nebezpečné, neboť by mohly být odhaleny skutečné příčiny krize (komplexní selhání stalinského modelu socialismu). Politické procesy padesátých let, selhání socialistické ekonomiky či přímé vměšování sovětů do řízení státu – to rozhodně nebyla témata, o nichž by Husákovo vedení KSČ chtělo veřejně diskutovat. Analýza příčin tak ustoupila dogmaticky strnulému popisu událostí roku 1968, jehož hlavním cílem bylo ustavení oficiálního jazyka, jímž se v normalizované společnosti mělo hovořit o dramatických událostech tzv. pražského jara: „Z Poučení se stala bible příštích let, závazná pro celou společnost. Nedotknutelnost jejích dogmat tvrdě hájily nové stranické a státní orgány, především však Bezpečnost a soudy.“ (Josef BELDA: Konečná fáze likvidace obrodného procesu, in: *Československo roku 1968*, díl 2: počátky normalizace, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1993, s. 119.) *Poučení* mělo v normalizované společnosti plnit funkci ideologického katechismu. Obdobnou roli - ovšem stalinského katechismu - plnily v padesátých letech *Dějiny Všesvazové komunistické strany (bolševiků)*, vydávané v Československu v letech 1946 až 1954. Namísto stranických dějin se tak prubírským kamenem oficiální ideologie marxismu-leninismu stal výklad událostí roku 1968.

Jazyk *Poučení* se konstituoval pozvolna, oficiálně byl dokument přijat až po ukončení procesu výměn stranických legitimací – tedy po ukončení čistek v KSČ na konci roku 1970. Důležitý dokument v rámci konstituování rétoriky *Poučení* však představuje právě instrukce k provádění stranických pohovorů - *Dopis ÚV KSČ všem základním organizacím a členům strany k výměně stranických legitimací KSČ v roce 1970*, uveřejněný v Rudém právu 3. února 1970. Tento text se s *Poučením* v mnoha ohledech shoduje, objevuje se v něm poprvé celá řada formulací, jež *Poučení* později rozvádí. Dogmaticky prezentovaná a ideologicky neosobní interpretace tzv. obrodného procesu tak plnila významnou funkci již v rámci stranických čistek v průběhu roku 1970. Do října 1970 prošlo prověrkami 1 508 326 členů KSČ, z nich bylo 67 147 vyloučeno, 259 670 komunistům bylo členství zrušeno. Počet členů KSČ se tak na konci roku 1970 ustálil na 1 217 246, ve srovnání s rokem 1968 klesl početní stav strany o 28%. K uváděným číslům je potřeba podotknout, že nezanedbatelná část členstva KSČ vystoupila ze strany dobrovolně ještě před zahájením čistek. Tito komunisté byli příliš svázáni s reformním procesem a rezignací na další členství ve straně reagovali na nástup Husákova vedení v dubnu 1969. Od srpna 1968 do konce roku 1969 vystoupilo ze strany kolem 150 tisíc lidí. Tito samozřejmě nejsou zařazeni do ve výše citovaných údajů. (Jiří MAŇÁK: C.d., s. 117n.) Normalizátoři rozlišovali mezi „zdravým jádrem“ (členové prověřkových komisí), „pomýlenými“ a „nositeli pravicového oportunismu“. Pouze ti poslední měli být ze strany vylučováni, „pomýlení“ měli dostat šanci se kát. Často tak docházelo pouze k pozastavení členství a dotýčný byl posléze vyzván k tomu, aby časem komisi požádal o pohovor. Výměna legitimací měla též sloužit k „očišťení“ strany od pasivního členstva, tito tzv. souběžci tvořili jádro těch, kterým bylo členství pouze zrušeno. V kádrových materiálech se zrušené členství považovalo za menší zlo, a tak tito bývalí komunisté neměli v normalizační společnosti takové problémy jako ti vyloučení.

Normalizační „očista“ však nezasáhla pouze komunisty, kteří tvořili něco kolem 10% obyvatelstva Československa. Tvrdě se dotkla i jiných institucí, čímž se společenský dosah ideologické katecheze ve stylu *Poučení* zásadně rozšířil. Normalizováno bylo odborové hnutí, svazy umělců (například Československý svaz spisovatelů), Svaz žen, různorodé spolky mládeže byly sjednoceny v jednotný SSM (Socialistický svaz mládeže), normalizovalo se školství, armáda, jednotlivá ministerstva a další veřejné organizace. Celkově tak tlak

kádrových prověrek, reprezentovaný především rituálem správného pojmenování událostí roku 1968, zasáhl daleko širší část československé společnosti. Pracovníci kádrových oddělení byli svými nadřízenými nuceni, aby „personifikovali analýzy“. Pracoviště, které nevykázalo odpovídající počet „exponentů pravice“, bylo apriori podezřelé. Studenti středních a učňovských škol se měli s *Poučením* měli napříště setkávat v hodinách tzv. občanské výuky, na vysokých školách ke stejnému účelu vznikaly ústavy a katedry marxismu-leninismu. Tlak na studentskou mládež byl mimořádně silný, právě zde si chtěla normalizační moc vytvořit nové základy. Z řad vysokoškolských studentů (čerstvých absolventů) se také rekrutovali noví příslušníci strany, nezatižení svým angažmá v roce 1968. Lidé, kteří ve jménu kariérního růstu pragmaticky přistoupili na pravidla normalizační hry.

Poučení z krizového vývoje se prezentuje jako kolektivní dílo pléna ÚV KSČ. Pokud přistoupíme na ideologická pravidla hry, zaručuje kolektivní autorství textu *Poučení* naprostou objektivitu. Hovoří totiž sama strana, nezatižena jakoukoliv subjektivitou. V terminologickém slovníčku, jenž doplňuje školní verzi *Poučení*, je výraz subjektivní definován jako „osobní, často předpojatý, jednostranný“. (*Poučení*, s. 92.) Text se tváří jako strohá medicínská zpráva, není ovlivněn žádnou osobní perspektivou, a tak si může nárokovat řád objektivní zjevené pravdy. Čtenář *Poučení* je vystaven autoritativnímu tlaku této pravdy. Střetává se s jazykem moci, jenž nepřipouští žádnou mnohoznačnost a interpretativní dialog. Navíc není jen pasivním čtenářem, ale je mu přisouzena též role toho, kdo řeč moci reprodukuje. Často je tak zaplétán do specifických jazykových her a rituálů. Školní verzi *Poučení* doplňuje řada kontrolních otázek, jež nutí studenta k tomu, aby text reprodukoval. Díky vysoké míře normativnosti ideologického jazyka, přitom nejde *Poučení* jen tak svými slovy převyprávět. Jazyk funguje jako stavebnice a má velmi striktní kombinatorická pravidla. Ptá-li se učebnice: „Které hlavní záměry imperialistů zmařila internacionální pomoc bratrských zemí v r. 1968?“ (*Poučení*, s. 86.), nečeká dialogickou reakci. Tato otázka ostatně nemá ve skutečnosti identifikovatelné označované (de facto se na nic neptá), odkazuje zpět do autonomního světa ideologického jazyka a jako konkrétní díl stavebnice vyžaduje určité normativní doplnění. Tato jazyková hra může připomínat trivializovanou katechezi, navíc zde dochází k zcela mimořádnému odcizení jazyka přirozenému světu. V rámci takového řečového rituálu student pouze reprodukuje zcela autonomní ideologický jazyk, který přitom odkazuje stále jen sám na sebe. Jeho znakovost lze uchopit spíše v sociálním než jazykovém kódu, hovoří o podřízenosti moci. Moc se reprezentuje v řádu jazyka a jazyk se stává nástrojem moci.

V rámci tohoto rituálu sebeponížení nutí moc aktéry událostí roku 1968, aby svou osobní žitou zkušenost převedli do ideologického jazyka. Další členství ve straně, studium na vysoké škole či udržení kariérní pozice je neoddelitelně spojeno s touto ochotou normalizovat se. *Poučení* nepočítá s persvazivní funkcí, nechce své čtenáře přesvědčovat, že to bylo jinak. Tomuto jazyku již nelze uvěřit, jde o neskrývané násilí, jazyk vyžaduje podřízení. V tomto aktu sebepopření splývá čtenář s imaginárním kolektivem autorského hlasu, recepce přechází v produkci. Čtenář se odcizuje sobě samému, nemůže již zaujmout distanci vůči cizímu příběhu, jehož spoluautorem se zatím stal.

Školní verze *Poučení* byla určena pro studenty středních a učňovských škol. Měla se využívat jako doplňková učebnice tzv. občanské nauky zejména v prvním ročníku studia. Dílčí témata *Poučení* pak měla dle oficiálních osnov prorůstat i do všech ostatních ročníků, ovšem již ne v tak rozsáhlé míře. V praxi samozřejmě řada pedagogů tuto látku obcházela, normalizační moc však měla nástroje, jimiž mohla výuku „krizového vývoje“ kontrolovat (stranická organizace na škole, inspekce, vedení školy). Učitel, který záměrně vynechal předepsanou látku „Marxistické objasnění událostí v r. 1968-69, proces konsolidace a obnovení vedoucí úlohy KSČ“, v neposlední řadě riskoval, že nato vedení upozorní někdo z agilních kolegů, studentů či jejich rodičů. Pedagogičtí pracovníci ostatně byli pod přísným

dohledem normalizační moci, kádrová politika ve školství patřila k nejpřísnějším. První normalizační ministr školství ČSR Jaromír Hrbek (1969-1971), jeden z nejradiálnějších normalizátorů, prosadil při „konsolidaci“ českých škol velmi tvrdé metody. Vedoucím pracovníkům ve školství rozesílal denunciační dotazníky, v nichž měli informovat ministerstvo nejen o vlastních postojích v roce 1968, ale též o činnosti a názorech podřízených kolegů. Smysl výuky *Poučení* na školách objasňuje text „Jak pracovat s textem *Poučení*“ (patřil k doplňkům školního vydání) následovně: „Abyste správně chápali události, k nimž přes veškeré nesporné úspěchy výstavby socialismu u nás došlo v letech 1968-69, je třeba si pečlivě pročíst a promyslet analýzu stavu ve společnosti po roce 1960, kdy nastalo oslabení vedoucí úlohy strany ve společnosti, šířil se formalismus v politickém životě i určité opojení z úspěchů a sebeuspokojení a kdy se oslabil zvláště ideologická práce.“ (*Poučení*, s. 22.)

Tento doplňkový text jasně definuje cíle, kterých mělo být v rámci výuky občanské nauky dosaženo. Odhaluje tak ideologickou intenci, s níž normalizační moc ke studentům přistupovala. Ideálně zpracovaný student měl být schopen v duchu *Poučení* odpovědět na následující otázky: „1. Proč je vedoucí úloha dělnické třídy a komunistické strany hlavní zárukou socialismu v každé socialistické zemi? 2. Proč i v období budování základů socialismu je nutné ve všech oblastech života uplatňovat hledisko třídnosti a proč tedy i socialistický stát v současné etapě vývoje je nástrojem třídní moci pracujících v čele s dělnickou třídou? 3. Proč je nutná soustavná výchova pracujících v duchu komunistické ideologie a proč nelze ustupovat bezzásadově různým ideologickým vlivům buržoazního světa? Které z nich jsou zvláště nebezpečné? 4. Proč nelze činit sebemenší ústupky od principu socialistického společenského vlastnictví a proč nelze připouštět oslabování plánovitého řízení našeho národního hospodářství? Jak se to projevilo v praxi v krizových letech? 5. Jak se projevují zásady proletářského internacionalismu v zahraniční politice našeho státu a jak byly nepřátelskými silami ohrožovány?“ (*Poučení*, s. 24.) Ideální student by tak neměl nikdy zpochybňovat vedoucí pozici strany, měl by vždy uvažovat třídně, přijímat vstřícně komunistickou ideologii, dále odmítat vše buržoazní a uznávat kolektivní vlastnictví jako jediný přijatelný model uspořádání majetkových vztahů. Poslední bod samozřejmě poukazuje na pobyt sovětských vojsk, student jej musí chápat jako výraz „internacionální pomoci“. Těžko posoudit jak úspěšný tento ideologický tlak byl a zda skutečně část studentů přesvědčil. Povědomí o událostech roku 1968 bylo zejména v sedmdesátých letech velmi silné. Avšak i pokud nebyla přesvědčivá, měla takto koncipovaná výuka vážné důsledky, neboť vnucovala studentům schizofrenní perspektivu dvojí skutečnosti – té oficiální, již si vynucovala moc a té osobní, která vycházela z vlastních vzpomínek a rodinné paměti. *Poučení* dospívajícím jasně naznačovalo, že jisté životní a hodnotové postoje do socialistické společnosti nepatří. Rok 1968 představoval pro komunistickou moc memento, které se nemělo opakovat. Symboly liberalizace šedesátých let (dlouhé vlasy, bigbeat, minisukně atd.) neměly být v normalizačním režimu tolerovány: „Byl propagován buržoazní styl života a bez valného odporu tolerovány některé buržoazní mravní zásady, a to hlavně v literatuře, filmu, divadle. Tak se stalo, že marxismus-leninismus byl buďto podáván zkresleně, nebo zamítán vůbec a nahrazován jinými světovými názory. *Poučení* dokumentuje, kam tento ideologický směr vedl a jak je naléhavé pečlivě studovat a hlavně prosazovat základní principy marxisticko-leninského světového názoru.“ (*Poučení*, s. 27.)

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSC rozhodně nepatřilo k nejčtivějším knihám svého druhu. I v kontextu normalizační produkce představovalo mimořádně nestravitelnou četbu, s níž se čtenáři dostávali do styku pouze pod přímým mocenským tlakem. Normalizační režim chtěl dosah *Poučení* maximálně rozšířit, a tak se pokoušel využít i jiné formy recepce, než jaké nabízela oficiální výuka občanské nauky,

institucionální tlak na ústavech a katedrách marxismu-leninismu či kádrové prověrky. Zrodilo se tak i několik pokusů o filmovou adaptaci *Poučení*.

Jako první se o ideologickou reinterpretaci roku 1968 ve filmu pokusil (v intencích *Poučení z krizového vývoje*) režisér Karel Steklý. K třem filmům o „psychóze“ tzv. pražského jara přitom napsal i scénáře. V bizarní komedii *Hroch* (1973) se jazyk *Poučení* odráží ještě nezřetelně, další filmy: *Za volantem nepřítel* (1974) a *Tam, kde hnízdí čápi* (1975) však normalizační rétoriku *Poučení* transformují do filmového příběhu věrně. Objevují se motivy dezorientace a chaosu, nechybí postavy pouze „pomýlených a zmanipulovaných“, v popředí zájmu stojí osamělí představitelé „zdravého jádra“, kteří čelí štvavě demagogické kampani. K Steklému se posléze připojil režisér Vojtěch Trapl, který si ke svému filmu *Tobě hrana zvonit nebude* (1975) taktéž napsal i scénář. Trapl divákům předvádí zfanatizovaný dav, který se pokouší lynčovat manželku pravověrného komunistického funkcionáře. Film odkazoval na skutečné události, k nimž došlo v létě 1968 v Košicích. V následném vyšetřování incidentu čelí osamělá prokurátorka vlně demagogie a nedůvěry, intrikám kolegů (osmašedesátníků) a též slabosti vlastního manžela. Při procesu je však díky její neústupnosti (Trapl v její postavě konkretizuje tzv. zdravé jádro) odhalena pravda, jsou demaskováni ti, kteří tahali za nitky a manipulovali davem (někdejší prokurátor z politických procesů padesátých let a bezcharakterní novinář). Přímo před soudem jedna z „obětí“ davové psychózy prohlédne a předvede kající rituál „pomýlených“. Postavy Traplova roku 1968 nejsou přitom poměrně ostře polarizovány pouze na ose zdravé kontra protisocialistické síly. Motivы křivdy a nespravedlivých útoků na „zdravé síly“ se Trapl snaží umocnit tím, že negativní hodnoty (oportunismus, dezorientace, hysterie, lež) promítá především do světa mužů, kladné hrdiny naproti tomu představují až na zanedbatelné výjimky „křehké“ ženy (prokurátorka, její dospívající dcera a stará žena z lidu). Přepis *Poučení* byl v případě těchto filmů až příliš přímočarý, stěžil mohl dosáhnout persvazivního efektu a na rozdíl od samotného textu *Poučení* nepůsobil hrozivě, ale vyvolával spíše trapnost a komické reakce.

Nejúspěšnější pokus o adaptaci *Poučení* tak představují dva díly rozsáhlé série režiséra Jiřího Sequense *Třicet případů majora Zemana*, konkrétně díly věnované rokům 1968 a 1969: *Štvanice* (1979) a *Studna* (1978). Scénář k *Štvanici* si napsal sám Jiří Sequens, ovšem na motivy povídky scénáristy druhého dílu, Jiřího Procházky. V pětadvacátém díle série je major Zeman konfrontován s „nepravdivým“ obviněním, že v jednom ze svých někdejších případů vyšetřoval na politickou objednávku. Seriál tak divákům nabízí obraz Bezpečnosti, jež vyšetřování manipuluje s ohledem na ideologické cíle. Divák však onen případ z předchozích dílů série - *Vrah se skrývá v poli* (1975) - zná, a tak může svému hrdinovi důvěřovat. Rok 1968 se díky tomu jeví jako období štvavých a nepodložených kampaní, které vedou bezzásadoví a mocichtiví jednotlivci. Mění se v „štvanici“ na „zdravé síly“, které v tomto případě reprezentuje samotný major Zeman. Když se v následném díle z roku 1969 znovu ustaví řád a major se vrátí zpět na pražskou kriminálku, divák si s ulehčením oddechne. Do silné vyprávěcí linie jsou přitom zakomponovány klíčové teze *Poučení*, zdánlivě detektivní seriál jim poskytuje nosnou konstrukci, která zefektivňuje persvazivní potenciál příběhu. Objevují se motivы pomýlení a hysterie (Zemanova dcera Liduška), sdělovací prostředky šíří dezinformace, paniku a demagogicky těží z ideové dezorientace obyvatel (redaktorka Konečná). Správní soudruzi podléhají tlaku davové psychózy, páchají sebevraždy či umírají na následky nespravedlivých obvinění (plukovník Kalina). Sequens zasadil Zemanovy příběhy „krizového vývoje“ převážně do venkovského prostředí, konvenční představa idylické vesnice přitom ostře kontrastuje z dezorientovanou a vyděšenou vesnicí v seriálu. Až Zeman objevuje ztracený řád, odhalení pravdy přitom vždy splývá s normalizačním „obnovením pořádku“. V něčem však zemanovská série perspektivu *Poučení* zajímavě posouvá, zdůrazňuje totiž podíl Bezpečnosti na obnovení řádu. Příslušníci stranické nomenklatury jsou často bezradní a podléhají tlaku médií, jen mezi příslušníky Sboru národní

bezpečnosti se najdou lidé tvrdí „jako křemen“. Zatímco samo *Poučení* přiznává, že v rámci politických procesů padesátých let docházelo „k porušování socialistické zákonosti“, Vojtěch Trapl dokonce hlavního strůjce nepokojů ukazuje jako někdejšího nesmiřitelného prokurátora, tak Jiří Sequens autoritu a závaznost politických procesů skrze očištění nespravedlivě obviněného majora obnovuje.

Ani filmové „verze“ *Poučení* však nepřesvědčily. Velká většina obyvatel ČSSR si vůči oficiální interpretaci událostí roku 1968 zachovávala zřetelný odstup a reprodukovala je pouze pod přímým tlakem moci. Koexistence těchto dvou jazykových kódů (oficiální interpretace kontra osobní či rodinná paměť) jen prohloubila obecně rozpolcenou skutečnost normalizační společnosti, v níž se obdobným způsobem konfrontoval vyprázdňovaný veřejný čas s plnohodnotným časem soukromým, veřejný prostor s prostorem osobním. Tato schizofrenní dvojakost nepochybně patří k určujícím rysům normalizační každodennosti.

KONTEXT (ad TÉMA)

ÚV KSČ

Ústřední výbor Komunistické strany Československa představoval nejvyšší politický orgán strany, reálně však vládl celé zemi. Nadřazen mu byl pouze sjezd KSČ, ten se však většinou scházel pouze jednou za pět let. Počet členů ÚV většinou kolísal mezi 100 až 150. Výkonným orgánem ÚV KSČ bylo předsednictvo – tzv. PÚV KSČ (neboli politbyro). Na rozdíl od ÚV se PÚV scházelo pravidelně a představovalo nejvyšší instanci výkonné moci. Členové PÚV (počet kolísal mezi 10 až 15) byli fakticky nadřazeni vládě, ačkoliv tento princip nebyl v ústavě ČSSR explicitně ukotven.

Gustáv Husák

Slovenský reformně smýšlející komunista Gustáv Husák (1913-1991) nahradil v dubnu 1969 Alexandra Dubčeka v pozici prvního tajemníka strany. Jeho nástup do vedení KSČ lze považovat za počátek tzv. normalizace. Někdejší reformista však změnil po vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa své postoje a prosazoval pragmatickou politiku „konsolidace“. Husák často sám sebe prezentoval jako umírněného politika, který se pod tlakem Moskvy a ultralevých radikálů z KSČ snaží uchránit poslední zbytky obrodného procesu. Zůstává otázkou, zda tato politika ústupků nepatřila k základní strategii normalizace. Husák byl generálním tajemníkem KSČ až do roku 1987, kdy jej v této pozici nahradil Miloš Jakeš. Od roku 1975 byl též prezidentem ČSSR. Na tuto funkci abdikoval 10. prosince 1989.

Husákův život nabízí řadu zajímavých epizod. Jako mladý komunista (doktor práv) se aktivně účastnil Slovenského národního povstání. Za války prosazoval přičlenění Slovenska do SSSR. Po osvobození se však (v duchu sovětských plánů) podílel na obnově Československa. V roce 1951 byl Husák zatčen a obviněn z ideologické úchyvky tzv. buržoazního nacionalismu. Byl odsouzen a vězněn až do roku 1960. Jako jeden z mála tehdy zatčených komunistů nepodleh tlaku vyšetřovací mašinérie a k vykonstruovaným obviněním se nepřiznal. Roku 1963 byl rehabilitován. V průběhu tzv. pražského jara patřil k významným představitelům reformního proudu. Usiloval především o federativní uspořádání Československa, což se mu prosadit podařilo. Nová ústava nakonec představovala jeden z mála výstupů roku 1968, který přežil normalizaci. Odtud pramení též jistá obliba, jíž se Husák přes svůj zásadní podíl na konstituování normalizačního režimu těšil a těší na Slovensku.

KONTEXT (ad TEXT I.)

Prohlášení PÚV

V časných ranních hodinách 21. srpna 1968 přijalo předsednictvo ÚV KSČ v reakci na vstup vojsk pěti států Varšavské smlouvy (SSSR, Polsko, Maďarsko, NDR, Bulharsko) prohlášení „Všemu lidu Československé socialistické republiky“. PÚV přijal tuto deklaraci přes odpor čtyř prosovětsky orientovaných členů (Vasil Biľak, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka, Emil Rigo). Tato skupina měla dle sovětského scénáře paralelně se vstupem vojsk vyvolat hlasování o dalším setrvání Alexandra Dubčeka ve funkci generálního tajemníka. Následně měla být sestavena prosovětsky orientovaná tzv. dělnicko-rolnická vláda. Tento scénář se neprosadil. Přijaté prohlášení naopak zdůraznilo, že vstup vojsk se odehrál bez vědomí nejvyšších orgánů ČSSR. PÚV v něm označilo intervenci za akt odporující vztahům mezi socialistickými státy, za popření mezinárodního práva. V prohlášení předsednictvo vyzvalo občany, aby zachovali klid a nekladli intervenčním vojskům odpor.

LITERATURA

BELDA, Josef: Konečná fáze likvidace obrodného procesu, in: *Československo roku 1968*, díl 2: počátky normalizace, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1993.

Dopis ÚV KSČ všem základním organizacím a členům strany k výměně stranických legitimací KSČ v roce 1970, Rudé právo, 3.2. 1970.

MADRY, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, normalizace v letech 1969-1970 a role ozbrojených sil*, Praha, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR 16/1994.

MAŇÁK, Jiří: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969-1970*, Praha, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR 28/1997.

Svědectví o duchovním útlaku 1969-1970, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf 1993.

OTÁHAL, Milan: Česká společnost na počátku tzv. normalizace, in: *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2008.

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, SPN, Praha 1972.

ŠIMEČKA, Milan: *Obnovení pořádku*, Brno, Atlantis 1990.